

TVÁRE, A DÁTUMY V SPÄTNOM ZRKADLE

TEXTY Z ROKOV 2014—2023

MARTIN BÚTORA

Artforum
INŠTITÚT PRE
VEREJNÉ OTÁZKY

PREDSLOV. prečo táto kniha

V zlomových chvíľach našej histórie, ako je táto, má zmysel vrátiť sa k uplynulému dňaniu, k obdobným kritickým dejinným okamihom. Pripomenúť charakter doby, kontext, v akom sa odohrávali dôležité udalosti. A v neposlednom rade oživiť spomienku aj na aktérov vtedajších čias – na inšpiratívne osobnosti, ale aj na problematických jednotlivcov.

Na to, či to má vôbec zmysel, existujú rôzne názory. Poľský prozaik a esejista Kazymierz Brandys, ktorý sa v knihe *Žolík* z roku 1966 ponára do národných osudov Poliakov, o tom vyslovuje pochybnosti. „Obávam sa, že skúsenosti generácií a ľudí sú neprenosné, že sú uzavreté. Človek nemôže odkázať iným svoju vlastnú starobu, vojnu alebo charakter, každý musí vždy všetko zakúsiť od začiatku sám, akoby predtým nikdy nič nebolo, akoby pamäť mohol mať len človek, a to len pre seba. Akoby ľudstvo vôbec žiadnu pamäť nemalo.“

10 Petr Pithart, český intelektuál, ktorý sa stal politikom, a pritom neprestal byť intelektuálom, to vidí inak: „Neumím rozumieť súčasnosti a budúcnosti jinak než z minulosti. Nejsm vôbec profesionálny historik, ale chci se poučiť z toho, co bylo,“ napísal v roku 2005.

A renomovaný slovenský historik Ivan Kamenec, ktorý sa zaoberá zodpovednosťou vládnej garnitúry vojnového Slovenského štátu za zatahnutie Slovenska do područia nacistického Nemecka a za devastáciu Židov, je voči vplyvu dejinných poznatkov na správanie súčasníkov skôr skeptický. „Nie som prívržencom obľúbenej frázy, že história je učiteľkou života,“ povedal v roku 2015. Zároveň však súdil, že „poznávanie národných či svetových dejín bez ich prepojenia na súčasnosť ochudobňuje náš všeobecný kultúrny a civilizačný rozhľad“.

O týchto troch i ďalších osobnostiach pojednávajú kratšie aj dlhšie state v tejto knihe. Väčšina z nich bola publikovaná v *Denníku N*, niektoré sú mierne upravené.

Hitler i Albrightová na pražskom Hrade

„Okolo jedenástej hodiny dorazili na Hrad prvé oddiely nemeckého vojska,“ napísal o 15. marci 1939 Karel Strnad, pracovník kancelárie prezidenta Emila Háchu, ktorý sa práve zmenil z prezidenta pomníčovského Česko-Slovenska

na štátneho prezidenta Protektorátu Čechy a Morava. Do Prahy prichádzali kolóny Wehrmachtu, vojakov bolo treba ubytovať. Do Španielskej sály pražského Hradu sa so slavníkmi nanosila nemecká hradná stráž. A Adolf Hitler hľadel z okien Hradu na pokorené mesto.

Pobočník najvyššieho ríšskeho veliteľa SS Heinricha Himmlera o tom napísal jeho dcére: „Milá Puppí! Bol to veľký okamih. Okolo Vodcu sa zhromaždili poprední muži Ríše. Vodca sa obrátil k Tvojmu otcovi a šťastne ho objal: ‚Nie je krásne, že tu stojíme, sme teraz tu a nikdy neodídeme?‘ A potom ešte povedal: ‚Nechválím sa, ale tu musím naozaj povedať, že som to urobil elegantne.‘“

Po 80 rokoch si v tej istej Španielskej sále Hradu pripomenuli dvadsiate výročie od vstupu Českej republiky do NATO. Bývalá americká ministerka zahraničia Madeleine Albrightová, o ktorej sa tiež píše v tejto knihe a ktorá výrazne pomohla aj vstupu Slovenska do Aliancie, zdôraznila, že „cieľom bolo napraviť krivdy minulosti, brániť demokraciu a mier. NATO nie je iba vojenská aliancia, je to aj politické spoločenstvo“.

11

Je prirodzené potešiť sa z toho, že po porážke nacizmu a po oslobodení z područia Sovietskeho zväzu sa Československo a ďalšie bývalé satelity dostali pod bezpečnostný dáždnik NATO. No rovnako prirodzené boli aj obavy o ďalší vývoj na Slovensku, ktoré sa začali vynárať v posledných rokoch.

Cyklické dejiny štátu

Hoci už odvtedy prešli viac ako tri desaťročia, v krajinách stredovýchodnej Európy i v širšom prostredí sa spomína na rok 1989 ako na rok zázrakov, *Annus mirabilis*. Nasledujúce roky či obdobia si však vyslúžili iné označenia. Zo zázrakov sa ešte nakrátko stali „nádeje“ či „očakávania“, no čoskoro sa už dostavili roky „dezilúzie“, „sklamania“, rozčarovania“. Jeden *Annus miserabilis* nasledoval za druhým.

Na Slovensku sa rozbujneli prvky „karpatskej demokracie“ vyznačujúcej sa porušovaním ústavnosti. Po voľbách v roku 1994 víťazné Hnutie za demokratické Slovensko na čele s Vladimírom Mečiarom uzavrelo pakt s radikálnymi nacionalistami v Slovenskej národnej strane vedenej Jánom Slotom a protireformnými ľavičiarimi v Združení robotníkov Slovenska na čele s Jánom Luptákom. Tým sa na politickej

scéne usadil špeciálny amalgám autoritárskej politiky, ktorá zahŕňala predvojnový tradicionalistický nacionálny populizmus i povojnový socialistický kolektivismus. HZDS sa usilovalo dostať pod kontrolu celú spoločnosť, kolonizovalo štátnu administratívu, budovalo klientelismus ľudí a inštitúcií závislých od štátu a usmerňovaných systémom odmiern a trestov podľa politickej lojality.

Občianske vzopätie odvrátilo neliberálnu demokraciu

A predsa, o štyri roky nato, v parlamentných voľbách 1998, sa slovenským demokratickým silám vďaka spolupráci opozičných síl, časti médií a mobilizácii občianskej verejnosti podarilo vládnuť tohto typu poraziť a otvoriť cestu k naplneniu integračných ambícií. Bol to rok občianskeho vzopätia, *Annus civilis*. Slovensko vtedy zažilo katarziu, ktorá tunajšie demokratické spoločenstvo posilnila a obohatila.

12 To neznamená, že nasledovala idyla. Napriek integračným úspechom – čo zahŕňalo prijatie do OECD, do EÚ a NATO, vstup do schengenskej zóny a eurozóny – Slovensko menej pokročilo v kvalite demokracie a kvalite života. Spoločnosť sužovala korupcia, slabo fungujúce súdnictvo a polícia, pretrvávajúce veľkých regionálnych rozdielov, problémy v zdravotníctve a školstve, ako aj výskyt vylúčených sociálnych komunit. Nehovoriac o tom, že v politike sa presadzovali aj jednotlivci nacionalisticko-populistického a sociálno-populistického razenia.

Nedá sa povedať, že by to bolo všetkým občanom ľahostajné. V prezidentských voľbách 2014 podporili v druhom kole Andreja Kisku a zabránili tomu, aby vyhral Robert Fico, čím by sa mocenský monopol strany Smer-Sociálna demokracia ovládajúcej parlament, vládu, Ústavný súd i viaceré vrcholné inštitúcie štátu, rozšíril aj na post prezidenta. Podobne sa v banskobystrických župných voľbách v roku 2017 voliči pričínili o víťazstvo Jána Lunteru nad neonacistom Marianom Kotlebom a odvrátili tak pokračujúcu devastáciu župy.

Nenaplnená šanca

Začiatkom roku 2018 Slovenskom otriasla brutálna vražda investigatívneho novinára Jána Kuciaka, ktorý upozorňoval na prepojenie organizovaného zločinu s politickou mocou,

a jeho snúbenice Martiny Kušnírovej. Zhrozená verejnosť zareagovala, najmladšia generácia založila iniciatívu Za slušné Slovensko, námestia Bratislavy i ďalších miest zaplnili desaťtisíce protestujúcich. Bol to rok túžby po slušnejšom štáte a dôstojnejšom živote, *Annus dignitatis*. Vyšetrovanie vraždy, aspoň čiastočne uvoľnené ruky polície, ako aj veľké nasadenie investigatívnych médií sľubovalo obmedzenie vplyvu mafiánskych štruktúr na chod štátu. Nástup mladšej generácie sa v období 2018–2019 priaznivo prejavil v troch po sebe nasledujúcich voľbách – komunálnych, prezidentských i európskych.

Garnitúre, ktorá vyhrala voľby v roku 2020, sa podarilo prerušiť prejavy únosu štátu („state capture“) mafiánskymi štruktúrami, ktoré prenikli do najvyšších poschodí vládnutia. Kabinet Igora Matoviča a neskôr aj Eduarda Hegera si zaslúžil uznanie za proeuroatlantickú zahraničnú politiku; za čiastočné priaznivé zmeny v súdnictve, spustenie vyšetrovania či aj súdenia korupčných a iných káuz. Zároveň sa však vládni politici dopustili hrubých chýb pri spravovaní štátu vo viacerých oblastiach. V dôsledku amatérskeho vládnutia počas pandémie, častých sporov vo vládnej koalícii i pomalej reakcie na sociálno-ekonomické dopady vojny Ruska proti Ukrajine vláda premrhala značnú časť kapitálu dôvery. Tieto prejavy zlyhávania štátu („state failure“) otvorili cestu k rastu popularity zoskupení ohrozujúcich ústavnosť, liberálnu demokraciu i prozápadný zahraničnopolitický kurz.

Ponúknuť zmysluplnú, príťažlivú víziu v priestore medzi týmito dvoma prepadliskami – únosom a zlyhávaním štátu – sa ukázalo ako neobyčajne náročné.

Globálne zmeny: nastupuje „éra polykrízy“

Medzičasom sa mnohé zmenilo aj na medzinárodnej scéne. V dôsledku súbehu viacerých závažných problémov sa ľudstvo ako celok ocitlo v situácii, ktorú ekonomický historik Adam Tooze pomenoval ako „polykrízu“. Dopady pandémie; migračné vlny; ekonomické nerovnosti; energetická kríza; oslabenie demokratických režimov a inštitúcií právneho štátu a čoraz častejší výskyt autokratických režimov i praktík; narastajúca politická a hodnotová polarizácia; vzostup konšpirácií a dezinformačných sociálnych sietí na úkor mainstreamových médií; globálne otepľovanie, ktoré hrozí premeniť rozsiahle oblasti našej planéty na mŕtve zóny. Zneistenie spôsobil tiež

brexit, ako aj zvolenie kontroverzného prezidenta Donalda Trumpa i jeho neskoršie odmietanie volebnej porážky spojené s útokom na Kapitol. Dlhodobá výbušná situácia na Blízkom východe najnovšie eskalovala po prepadaní Izraela Hamasom. a neslýchanom masakre izraelských občanov. Medzi ďalšie nové výzvy patrí tiež digitálna transformácia, starnutie populácie či možné zneužitie nástupu umelej inteligencie.

Čím komplikovanejšie sú tieto problémy, tým ochotnejšie značná časť populácie prijíma sľuby politikov, ktorí oslovovali voličov populistickou ponukou nerealistických riešení.

K tomu všetkému sa 24. februára 2022 pridružila vojna vyvolaná Ruskom v našej bezprostrednej blízkosti po takmer ôsmich desaťročiach mieru. Stali sme sa svedkami útoku na dlhodobé úsilie o presadenie medzinárodného práva namiesto vojnových riešení, útoku na globálny poriadok založený na pravidlách.

Volby vyhrali politické sily minulosti

14 Slovenská vláda sa naplno vložila do podpory Ukrajiny, vrátane vojenskej pomoci. Vychádzala z presvedčenia, že sloboda, nezávislosť a teritoriálna integrita Ukrajiny je v kľúčovom záujme Slovenskej republiky ako člena NATO, EÚ i suseda bojujúcej Ukrajiny. No súbežne s tým sa aj v dôsledku intenzívneho nasadenia opozície, zvýšeného tlaku dezinformačných sietí a vysokej akceptácie konšpirácií začala proti takejto podpore stavať verejná mienka, ktorú už dlhší čas charakterizujú značne rozšírené proruské a protiamerické postoje. Liberálny poriadok oslabovala názorová polarizácia i vyhrotené konflikty vo vládnej koalícii, čo napokon viedlo k predčasným voľbám.

Konfrontačná rétorika niektorých predstaviteľov Smeru, opakované lži a agresívne útoky na prezidentku či na mimovládne organizácie ich priblížili politike antisystémových síl či krajnej pravice. V ľuďoch so starším dátumom narodenia to oživilo spomienky na 90. roky: „Prevalcujeme to všetko! “burcoval vtedy Vladimír Mečiar. „Boha, my ich vyženieme, keď všetci zaberieme, tak 30. septembra po nich nezostane mastný flák,“ sľuboval teraz Robert Fico. Obaja surovo brojili proti hlave štátu: Mečiar a jeho stranícky kolega Ivan Gašparovič proti „starému chujovi“ Michalovi Kováčovi a Robert Fico proti „americkej agentke“ a „potkanovi“ Zuzane Čaputovej.